

УДК [33:502/504]:005.33-043.86

Фоміна О.О.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського***Москаленко К.С.***асистент кафедри економічної теорії
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

СУТНІСТЬ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ПЕРЕДУМОВИ ЇХ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена визначенню сутності та передумов розвитку еколого-економічних відносин, дослідженню витоків означеної категорії, окресленню проблем людства на початку XXI століття. З'ясовано, що категорії «економіка» і «екологія» мають взаємообумовлений та суперечливий характер, що проявляється через задоволення безмежних потреб людини та використання обмежених ресурсів природи, що і виступає передумовами виникнення та розвитку еколого-економічних відносин. Доведено, що сучасна соціально-економічна система поступово набуває рис посткапіталізму, що передбачає раціональне використання природних ресурсів, соціальну справедливість їх розподілу, економічне зростання та його ефективність.

Ключові слова: економіка, екологія, еколого-економічні відносини, потреби, ресурси, соціальна справедливість, економічне зростання, економічна ефективність.

Фомина Е.А., Москаленко Е.С. СУЩНОСТЬ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ И ПРЕДПОСЫЛКИ ИХ РАЗВИТИЯ

Статья посвящена определению сущности и предпосылок развития эколого-экономических отношений, исследованию истоков указанной категории, обрисовке проблем человечества в начале XXI века. Выяснено, что категории «экономика» и «экология» имеют взаимообусловленный и противоречивый характер, это проявляется посредством удовлетворения безграничных потребностей человека и использования ограниченных ресурсов природы, и выступает предпосылками возникновения и развития эколого-экономических отношений. Доказано, что современная социально-экономическая система постепенно приобретает черты посткапитализма, который предполагает рациональное использование природных ресурсов, социальную справедливость их распределения, экономический рост и его эффективность.

Ключевые слова: экономика, экология, эколого-экономические отношения, потребности, ресурсы, социальная справедливость, экономический рост, экономическая эффективность.

Fomina O.O., Moskalenko K.S. THE ESSENCE OF ECOLOGICAL-ECONOMIC RELATIONS AND PRECONDITIONS OF THEIR DEVELOPMENT

The article focuses on essence and preconditions of ecological-economic relations, clarify the origins of abovementioned categories, outlining the problems of humanity at the beginning of the XXI century. It has been founded that the category of «economy» and «ecology» are interrelated and controversial as this is manifested through human needs that are limitless, and the use of resources of nature that are limited. This is a prerequisite for the emergence and development of ecologic and economic relations. It has been proved that the modern socio-economic system gradually becomes PostCapitalism features, providing rational use of natural resources, their distribution according to social justice, economic growth and efficiency.

Keywords: Economy, ecology, ecological-economic relations, needs, resources, social justice, economic growth, economic efficiency.

Постановка проблеми і її зв'язок із найважливішими науковими та практичними завданнями. Загальновідомо, що економічна діяльність людини безпосередньо впливає на стан навколишнього природного середовища, і водночас цей стан чималою мірою визначається показниками ефективності економічної діяльності.

За умов постійного суспільного розвитку, перед людством все гостріше постають екологічні проблеми, на всіх рівнях соціально-економічних відносин, як щодо збільшення обсягів шкідливих викидів, так і щодо вичерпання природних ресурсів. Тому, поруч зі зростанням імовірності глобального конфлікту між економічною діяльністю людини та довкіллям, постає дуже актуальна потреба в збільшенні знань про еколого-економічні зв'язки та їх передумови, щоб продовжити пошук практичних шляхів розв'язання існуючих та потенційних конфліктів [1].

Протягом усієї історії людства головною запорукою успішної суспільно-економічної системи були і залишаються матеріальне виробництво і природне середовище, які мають взаємозалежний характер, який проявляється у тому, що з одного боку діє природне

середовище, ресурсний потенціал якого прискорює або уповільнює темпи прогресу матеріального виробництва, а з іншого – суспільство, яке своїми амбіціями та настроями впливає на середовище існування людини. Тому, результати впливу людини на природу слід розглядати не тільки у контексті розвитку технічного прогресу та економічного зростання, а й залежно від соціальних умов, у яких вони здійснюються.

Сучасний стан природокористування вказує на погіршення екологічної ситуації, вичерпання природних надр, що призводить до загрози існування людства, і як наслідок, постає необхідність у дослідженні еколого-економічних відносин, їх природи і сутності, взаємозв'язку основних суб'єктів господарювання у зазначеній проблемі, та виявленні перешкод, що заважають якнайефективнішому використанню потенціалу природних надр та гальмують економічний розвиток суспільства.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблемою кризи стосунків людини і довкілля займався багато науковців, серед яких слід згадати Томаса Мальтуса [1], який ще в кінці XVIII століття дослідив закон народонаселення, за яким «випереджаючий темп приросту населення (геометрична про-

гресія) над темпом приросту життєвих благ (арифметична прогресія) прирікає надлишок населення на голод і вимирання».

В рамках дослідження доцільно виокремити В. Вернадського, який в першій половині ХХ століття уперше розробив вчення про «ноосферу» (сферу розуму) як якісно новий еволюційний стан біосфери, що виникає у процесі взаємодії природи та суспільства, природу ототожнює з живою істотою, що трансформується в ноосферу, в якій визначальним фактором розвитку є людський розум. Структурною одиницею ноосфери є «необіогеоценоз» – обмежена у просторі внутрішньо однорідна функціональна система взаємопов'язаних живих організмів та навколишнього середовища, що перебуває під впливом виробництва. Складовими необіогеоценозу виступають екотоп (атмосфера, гідросфера та літосфера), біоценоз (рослинний та тваринний світи) та зооценоз (суспільство, засоби та результати праці). Якщо екотоп та біоценоз визначають виробничу діяльність людини, то зооценоз – екологічну систему національної економіки [2].

Кінг Губерт у 1956 році висловив думку, що невідновлювальні ресурси виснажуються, що і показав у моделі використання невідновлювальних ресурсів (крива Губерта) [3].

Прикладом оптимістичного ставлення до економічного розвитку та його наслідків для довкілля можна назвати екологічну криву Кузнеця. У 1955 році Саймон Кузнець виявив, що з економічним розвитком нерівномірність доходів спершу зростає, а потім з подальшим розвитком врівноважується [4]. Ця закономірність відслідковується і у результатах його аналізу впливу економічного розвитку на стан довкілля [5].

Сучасну екологічну ситуацію у світі, і в Україні зокрема, можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого часу. Такий стан речей спонукає людство до екологізації всіх сфер людської діяльності. Зокрема екологізація економіки має забезпечити розв'язання ряду важливих напрямів, а саме:

- вирішення соціально-економічних питань;
- збереження збалансованого стану навколишнього середовища і природно-ресурсного потенціалу для забезпечення життєвих потреб сучасного та майбутнього поколінь.

Однак питання щодо екологізації економічних відносин, зокрема узагальнення їхніх теоретико-методологічних передумов, ще розкриті не в повному обсязі, чим і обумовлена мета нашого дослідження.

Метою дослідження є визначення сутності еколого-економічних відносин та передумов їх формування та розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток сучасної цивілізації на початку ХХІ століття відбувається зі значним посиленням багатьох важливих процесів і явищ. Зростання ролі світової політики і міжнародних відносин, взаємопов'язаність і масштабність світових процесів економічного, політичного, соціального і культурного життя, включення в міжнародне життя і спілкування все більших мас населення Землі – все це свідчить про наявність об'єктивних передумов для появи в сучасному світі таких проблем, що мають глобальний характер.

В результаті необдуманної діяльності людини, розвитку науково-технічного про-

гресу, інших факторів, допущено забруднення і отруєння водоймищ, атмосфери, зеленого покриву Землі, зниження родючості ґрунтів. Забруднення навколишнього середовища призвело до знищення тварин і птахів, до повного зникнення багатьох біологічних видів рослинного світу.

Екологічні проблеми в тій або іншій мірі завжди супроводжували становлення і розвиток цивілізації. Однак, те, що було в минулому, не може йти ні в яке порівняння з протиріччями, що виникають при взаємодії суспільства і природи в сучасну епоху. Необмежене використання природних ресурсів і вільне викидання відходів у навколишнє середовище призвело до того, що в багатьох країнах практично не залишилося непорушених природних екосистем, спроможних повною мірою виконувати свої функції збереження стану довкілля. Стійкий розвиток суспільства все більш стримується глобальними екологічними проблемами.

Тому, в рамках поставлених задач слід розглянути окремо категорії «економіка» та «екологія», оскільки вони пов'язані із розвитком суспільства, та мають взаємообумовлений характер. Результати порівняння можна представити у вигляді схеми, представленої на рисунку 1.

Отже, як бачимо, «економіка» та «екологія» має спільний стародавній корінь «oikos», який визначає місце перебування (існування, життя) людини на землі. До того ж, звертаючись до першоджерел та визначення означених категорій мислителями, ми маємо наступне. Так, Арістотель визначав економіку як науку, що поділяється на «економію» та «хремастику». Економія, в свою чергу, є наукою про задоволення потреб людей через виробництво та дрібну торгівлю, де гроші використовуються тільки в своєму основному сенсі як засіб обміну, а хремастика є мистецтвом наживання статку. У праці «Загальна морфологія організмів» Геккелем було наведено таке визначення екології: «це сума знань, що належить до економіки природи». Данні визначення підтверджують, що ці дві окремі науки взаємопов'язані не тільки на практиці, а й в теорії.

Але існує серйозна суперечність між самою сутністю понять. Адже, одне поняття покликане задовольнити суспільні потреби, в тому числі за рахунок максимізації використання природних ресурсів, а інше їх раціональне використання через мінімізацію означених потреб.

Рис. 1. Співвідношення категорій «економіка» і «екологія»

Еколого-економічна криза настає через суперечності, що виникають у системі зв'язку «людина ↔ суспільство ↔ природа», вона є наслідком порушення взаємодії основних суб'єктів цих відносин. Тому, розглянемо детально цей ланцюг взаємозв'язків.

Відокремити людину від природи можна тільки подумки. Жоден живий організм на Землі у вільному стані не знаходиться. Всі вони нерозривно і безперервно пов'язані перш за все харчуванням і диханням з навколишнім і матеріально-енергетичним середовищем [5, с. 36]. З давніх давен людина, для забезпечення основними засобами життя, користується благами, що дає природа, тобто задовольняє свої фізіологічні потреби. Звідси випливає, що основною зазначених відносин виступає потреба, тобто відносини з приводу задоволення потреб за допомогою певних благ. Природа у даних відносинах надає людині все, що їй необхідно для існування за її законами. Відносини між людиною і природою на рівні задоволення фізіологічних потреб виступають як партнерські, між цими суб'єктами еколого-економічних відносин відбувається еквівалентний обмін. Біологічна єдність і рівність всіх людей – це закон природи. Звідси здійснення ідеалу рівності, а в господарському житті – закономірне і неминуче прагнення до принципів соціальної справедливості.

Проте одна людина не здатна нанести шкоди природі, оскільки для задоволення її базових потреб достатньо використовувати безпосередні дари природи, що не потребують суттєвих перетворень її ресурсів. В процесі еволюції потреби людини зростають, як у кількісному так і у якісному вимірі. І вона потребує задоволення вищих потреб, зокрема потреб соціальних. Сутність соціальних потреб виявляється у взаємозв'язку людини і суспільства, що забезпечує необхідні умови існування та розвитку людини як соціальної особи, суб'єкта соціуму, її самореалізацію. У цих відносинах суспільство є суб'єктом і джерелом задоволення соціальних потреб. Ступінь їх задоволення відображає рівень розвитку економіки, добробуту людини і суспільства.

Суспільство впливає на навколишнє середовище для задоволення своїх потреб, головним чином, у процесі виробничої діяльності, при цьому людство не завжди використовує ресурси, зважаючи на подальший розвиток. Елементи природи, що використовуються суспільством у виробничій діяльності і є її сировинною й енергетичною базою, яку називають природними ресурсами. Проте, з екологічної точки зору, подальший розвиток суспільства, це передусім захист інтересів його майбутніх поколінь і збереження екосистеми заради продовження життя на Землі. Тому використання природних ресурсів має бути виваженим і орієнтованим на їхнє збереження і примноження, а відтак і на пошук економічної ефективності довготермінового функціонування людства.

Еколого-економічні відносини – це відносини, які виникають між людьми в процесі природокористування з відновлення і охорони екологічних систем, добування природних речовин і їх переробки, екологізації виробництва. Ключовими основами економіко-екологічних відносин виступають: потреби, соціальна справедливість, економічне зростання та економічна ефективність. Вони мають дві сторони. Перша, це соціальна сторона, яку визначають відносини власності на ресурси, та право їх використання задля задоволення суспільних потреб. Друга сторона передбачає екологічність економічної системи суспільства, тобто формування такої еколого-економічної системи, яка б зберігала природу, сприяла задо-

воленню зростаючих екологічних потреб суспільства (у чистому повітрі, в екологічно чистих продуктах, в розвитку заповідників та курортно-рекреаційних зонах тощо), сприяла впровадженню нових технологій виробництва, які б оберігали навколишнє природне середовище та не шкодила йому. Справа у тому, що виробництво промислової продукції та її споживання, зростання населення Землі, урбанізація, та інші показники розвитку соціально-економічної системи протягом XX століття зростали по експонційній кривій. Така тенденція здатна запуснути механізм самознищення, такий собі механізм очищення природи від діяльності людини. Тому все більше світова спільнота прагне реалізувати новий сценарій розвитку суспільних відносин, що базується на нових технологіях виробництва, націлених на збереження довкілля.

Сучасна економічна система суспільства рухається у бік створення посткапіталізму. Капіталізм – «це комплексна система, що пристосовується, чий здатності до адаптації досягли межі» [6, с. 13], він пережив себе, що проявляється у формуванні нових суспільних цінностей, моделей і норм поведінки. Подібно до життєвого циклу капіталістичні відносини до певного моменту максимізуються, а потім ідуть на спад. На перший план виходить ідея збереження екосистеми від загибелі впроваджуючи «поступову еволюцію енергетичної політики в бік зниження викидів вуглероду через змінений ринковий механізм» [6, с. 336]. Разом з тим ідеологами посткапіталізму пропонується відійти від ринкових відносин на користь державного регулювання, оскільки саме держава здатна задовольнити різноманітні суспільні потреби, в тому числі і у збереженні довкілля для наступних поколінь людства. «Держава, яка підтримує закономірний порядок, визначає права власності, слугує нам засобом модифікації прав власності та інших правил економічної гри, виносить третейські рішення щодо різних тлумачень цих правил, забезпечує виконання контрактів, сприяє конкуренції, забезпечує кредитно-грошову систему, протидіє технічним монополіям і долає «зовнішні ефекти» ... – така держава, безсумнівно виконує важливі функції» [7, с. 65]. Також слід відзначити, що з позицій посткапіталізму, передбачається така ефективність виробництва, що орієнтована на екологічно раціональне використання ресурсів. Наприклад сільськогосподарське виробництво на шляху до посткапіталізму повинне орієнтуватись на раціональність використання землі через показники загальної економічної ефективності, прийнятої у капіталістичному світі (маса виробку у загальних витратах на виробництво), і екологічну ефективність, тобто якою ціною одержано цей економічний ефект і чи не зазнало навколишнє середовище забруднення, чи невідтворюваних втрат, через господарську діяльність. Саме забруднення довкілля і є останньою передумовою, яка зв'язує економіку та екологію. Через забруднення довкілля настає нагальна потреба в раціональному використанні природних ресурсів, економізації довкілля та екологізації економічних відносин у системі зв'язку «людина ↔ суспільство ↔ природа».

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, суть еколого-економічних відносин полягає у створенні механізму регулювання та використання природи так, щоб це в ніякому разі не зашкодило біоті як головному живого організму природи. Подальший розвиток суспільства, це передусім захист інтересів його майбутніх поколінь і збере-

ження екосистеми заради продовження життя на Землі. Тому використання природних ресурсів має бути виваженим і орієнтованим на їхнє збереження і примноження, а відтак і на пошук економічної ефективності довготермінового функціонування людства. Проведений аналіз показав, що основним напрямом реалізації економіко-екологічної політики є екологізація економіки або економіка навколишнього середовища. А основними економічними передумовами екологічних відносин є потреби, економічне зростання та економічна ефективність. Таким чином врахування екологічного фактору в процесі задоволення потреб людства, у реалізації бажаного економічного зростання дозволить досягнути економічної ефективності використання природних ресурсів і досягненні соціальної справедливості.

Використовуючи ідеї формування посткапіталістичного суспільства, доцільно на державному рівні вирішити проблеми лобювання інтересів пануючої верхівки, що прагне максимізації прибутку на короткострокову перспективу; запровадити і втілити у життя екологічне планування економічної діяльності суб'єктів господарювання; створити екологічно ефективну систему перерозподілу ресурсів у суспільстві, що матиме на меті виробництво товарів, що є необхідними для життєдіяльності людини, а людина знову стала партнером у системі зв'язку «людина ↔ суспільство ↔ природа»; на сучасному етапі розвитку суспільних відносин провадити популяризацію еколого-свідомої особистості.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є визначення інституціональної структури еколого-економічних відносин та формування механізму їх регулювання в умовах трансформації соціально-економічної системи, більш детального дослідження соціальної справедливості розподілу економічних ресурсів з позицій їх екологічного раціонального використання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мальтус Т. Р. Дослідження закону народонаселення / Т. Р. Мальтус. – Пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Основи, 1998. – 535с.
2. Данильян О. Г. Основи філософії / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/1/10H3R10_1.htm. – Назва з екрану.
3. Hubbert M. K. Nuclear Energy and the Fossil Fuels / Hubbert M. King. – Publication Number 95. Shell development company. – Houston, Texas, 1956. – Available from: www.hubbertpeak.com/hubbert/1956/1956.pdf. – Title from the screen.
4. Kuznets S. Economic growth and income inequality / Simon Kuznets. – American Economic Review. Rensselaer Polytechnic Institute, Troy, NY, USA – № 45. – 1995. – P. 15–17.
5. Экономическая теория: Учебник. – Изд. испр. и доп. / Под общ. ред. акад. В. И. Видяпина, А. И. Добрынина, Г. П. Журавлевой, Л. С. Тарасевича. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 672 с.
6. Мейсон П. Посткапіталізм: путеводитель по нашому будущему / Пол Мейсон. – Пер. с англ.: Александр Дунаев. – М.: Ад Маргинем Пресс, 2016. – 416 с.
7. Фридман М. Капіталізм и свобода / Милтон Фридман. – Пер. с англ.: Владимир Козловский. – М.: Новое издательство, 2016. – 288 с.